Scan de QR-code voor meer informatie.

Stokoude prikplaatjes

Dat tattoos tegenwoordig 'in' zijn, blijkt tijdens elk bezoek aan zwembad, sauna of strand. En dat mensen duizenden jaren geleden ook al tatoeages hadden, weten we sinds ijsmummie Ötzi in 1991 werd gevonden. Maar hoe het de huidversieringen in de tussentijd is vergaan? Daar komen wetenschappers nu langzaam maar zeker achter.

Tekst: **Imke Smeets**

■ Op het reusachtige schilderij *De oppercommissarissen der Walen* (1674) ontdekten medewerkers van het Amsterdam Museum afgelopen november een bijna onzichtbaar detail: een tatoeage op de pols van een van de heren.

ALAMY/IMAGESELECT/THE PICTURE ART COLLECTION

Stuk voor stuk zijn het rijkaards, de mannen op het zeventiende-eeuwse doek *De oppercommissarissen der Walen* van kunstschilder Wallerant Vaillant. Gekleed in gewichtig zwart zitten koopman Wessel Smits en zijn collega's rond een tafel. Het is hun taak om toezicht te houden op de havens van Amsterdam. Het schilderij is wel twee bij drie meter groot. Toch ontsnapte één detail op dit forse kunstwerk eeuwenlang aan de aandacht, tot eind 2025: een tatoeage op de pols van Smits. Volgens sommige experts stelt de tattoo de komeet voor die aan de hemel verscheen aan het eind van 1618, precies toen Wessel werd geboren.
Een tatoeage? Bij een welgestelde heer? Is dat niet vreemd? Niet per se. Je ziet tattoos overal en in alle tijden: van zeelieden en pelgrims in het zeventiende-eeuwse Nederland tot de prehistorische ijsman Ötzi, en van Romeinse slaafgemaakten tot negentiende-eeuwse koningen.

Visueel paspoort

Ook niet-Westerse culturen hebben lange huidversiertradities. Maar omdat de wereldwijde geschiedenis van de tattoo erg complex is, houden we het hier bij een ondergesneeuwd verhaal: de tatoeage in Europa. Boekwetenschapper Rindert Jagersma van de Radboud Universiteit onderzoekt vroegmoderne tatoeages in Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw. Hij legt uit dat het 'prikken' of 'prikschilderen', zoals tatoeëren werd genoemd, niet ongewoon was in de Nederlandse Republiek (1588-1795). "Maar tatoeages zaten vaak onder kleding verstopt." Daarom zien we ze weinig op schilderijen.
Grofweg kun je de tattoos uit deze tijd indelen in drie groepen. Een grote groep bestaat uit zeemanstatoeages, gedragen door ruige matrozen én hooggeplaatste marineofficieren. Als zeelieden hun eerste zeereis maakten, of voor het eerst de eve-

RIJKSMUSEUM

◄▲ Tatoeages bij hoge ambtenaren? Abraham Pruys van der Hoeven (1829-1907) klom op tot gouverneur van Atjeh in Nederlands-Indië. Hier is hij 23 jaar en afgebeeld met een zeemanstatoeage van een anker op zijn hand.

naar passeerden, zetten ze weleens een scheepje, anker, vis of zeemeermin. Of ze 'prikten' een hartje of verliefd stelletje op hun lijf, om hun liefje als het ware met zich mee te dragen op reis.
Mensen lieten ook vaak hun eigen naam, initialen of geboortejaar zetten, de tweede tatoeagesoort. Ook dit was populair onder zeelieden. Handig: sloeg je overboord, dan kon je aangespoelde lichaam worden geïdentificeerd dankzij zo'n tatoeage. Iets soortgelijks zag je destijds bij arme kinderen uit Tirol, vertelt Jagersma: "Zij werden weleens weggestuurd naar verre gebieden om daar te werken. Ouders tatoeëerden soms initialen op de huid van hun kinderen, zodat ze hen later weer konden herkennen."

Als de versiering op de pols van koopman Wessel Smits een komeet is, valt die waarschijnlijk ook in deze categorie. Aangezien het hemellichaam te zien was toen hij werd geboren, kan de tatoeage een soort geboortedatum zijn. Wessel was geen zeeman of Tirools kind, maar blijkbaar had ook hij behoefte aan een huidmarkering die vertelde wie hij was. "Het is een onuitwisbaar visueel paspoort", zegt Jagersma. Toch kan de tattoo van Smits ook iets anders zijn dan een komeet, zegt hij. "Als mensen op pelgrimstocht gingen, was een tatoeage een bijna verplichte souvenir. Smits' exemplaar is misschien eerder zo'n pelgrimstatoeage. De ster van Bethlehem, bijvoorbeeld."

Vertekend beeld

Religieuze tatoeages vormen de derde grote groep prikplaatjes in de zeventiende en achttiende eeuw. Ze duiken al heel vroeg op in Nederlandse teksten. Zo werd chirurgijn Gerrit van Broekhuisen er in 1594 van beschuldigd dat hij loog over het

DRIE HISTORISCHE INKTRECEPTEN

1 In de Balkan zetten oude vrouwen al eeuwenlang tatoeages. Hun inkt bestaat uit roet, water, honing, spuug, en de melk van een moeder die een zoon met blauwe ogen heeft gebaard. Deze tattoos werden al in de middeleeuwen gezet.

2 In de zesde eeuw van onze jaartelling beschrijft de Byzantijnse geneesheer Aëtius van Amida een recept voor tatoeage-inkt: pijnboombast, gecorrodeerd brons en het sap van een prei. En om een tatoeage te verwijderen: prik de huid kapot en bedek met peper, honing en wijnruit (een plant).

3 Als je in de negentiende eeuw een rode tatoeage wilde, was het beste rode pigment Chinese cinnaber (zie foto). Maar dat mineraal was veel te duur voor de werkende klasse. Tatoeëerders kwamen daarom met eigen mengseltjes van baksteenstof, ijzeroxide, of het giftige loodoxide.

JJ HARRISON/CC BY-SA 3.0

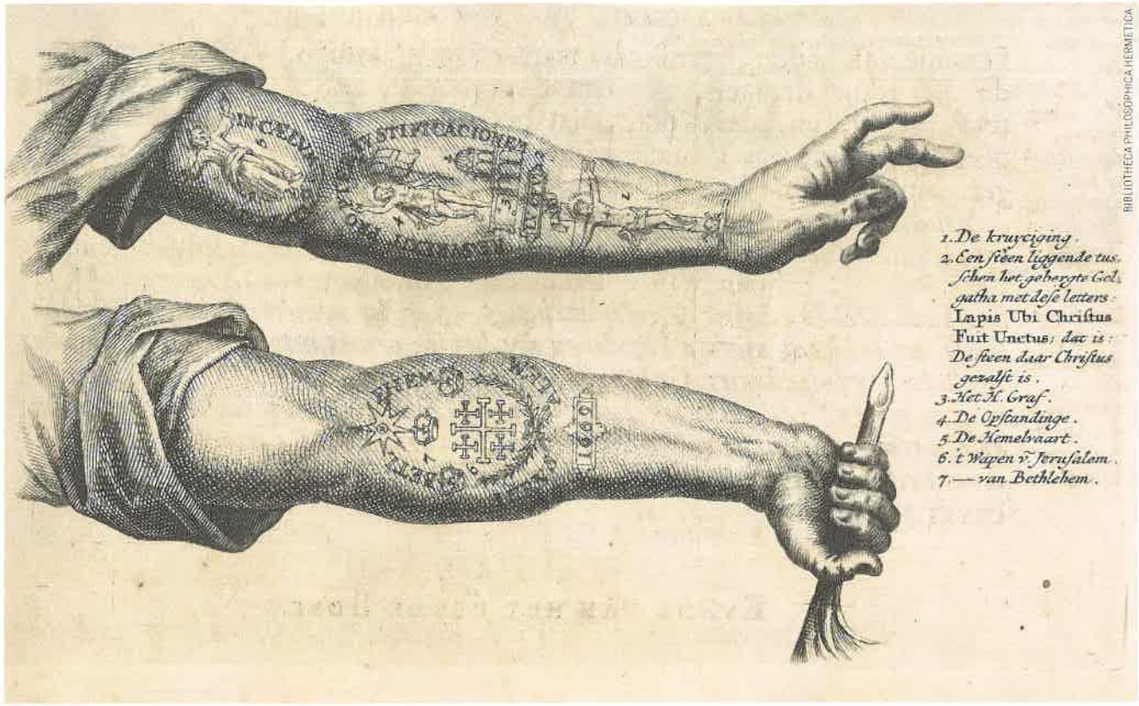

BIBLIOTHECA PHILOSOPHICA HERMETICA

▲ In 1680 maakte de lutheraan Johannes Lundius deze tekening van de pelgrimstatoeages van Ratge Stube. Volgens Lundius zetten pelgrims deze "niet [uyt] een Heydensche onzinnigheit, maar uyt zonderlinge aandachtigheit, en ten teeken dat zy daar zyn geweest".

afleggen van zijn bedevaart naar Jeruzalem, aldus een rechtbankverslag. Van Broekhuisen liet zijn pelgrimstatoeage zien om te bewijzen dat hij wel degelijk in de heilige stad was geweest.
Van Broekhuisen had trouwens geluk dat zijn tattoo niet was gaan ontsteken: het prikken gebeurde volgens moderne standaarden niet bepaald hygiënisch. Niet zo gek dat Constantin François Volney, een Franse schrijver van reisverhalen, de pelgrimstatoeage in 1791 beschreef als "een pijnlijke, ja somtijds gevaarlijke prikking". Van een man is bekend dat hij zijn arm verloor nadat er per ongeluk in een zenuw was geprikt.
Allerlei soorten mensen droegen dus tatoeages. Maar je moet, net als Jagersma, goed kunnen zoeken in de teksten om ze te vinden. Op het eerste gezicht vind je namelijk alleen tattoos in opsporingsberichten in de krant. Hierin werden uiterlijke beschrijvingen gegeven om verdronken matrozen te identificeren of voortvluchtige criminelen te vinden. Jagersma: "Het lijkt daardoor alsof alleen die groepen tatoeages hadden. Groepen die aan de rand van de samenleving stonden." Dat geeft een vertekend, negatief beeld.
Maar dat negatieve beeld gaat nog verder terug. Bij de oude Grieken was alles wat niet Grieks was, barbaars. Zo ook de huidversieringen van andere volken. De Romeinen zetten wel tattoos, maar vooral op de voorhoofden van slaafgemaakten - als straf na het weglopen. Toen de christelijke kerk opkwam, nam die dit nare bijsmaakje van tatoeages over.

Kunstzinnig?

De oudst bekende tatoeages ter wereld zijn zelfs nog een stuk ouder dan die van de Grieken en Romeinen. Ze prijken op het lichaam van ijsmummie Ötzi, die vijfduizend jaar geleden in de Alpen leefde. Zijn huid is ermee bezaaid, in totaal heeft hij 61 strepen op zijn gewrichten. Sommige experts denken dat deze waren bedoeld om pijn van reuma te verlichten, als een soort acupunctuur.
Maar trek niet te snel conclusies, waarschuwt Julia Post. Ze is 'pas' masterstudent aan de Universiteit Leiden, maar is misschien nu al dé Nederlandse expert op het gebied van prehistorische tatoeages. Nog vrijwel niemand houdt zich daar namelijk mee bezig. "Andere deskundigen zeggen dat Ötzi's tatoeages ook kunstzinnig bedoeld kunnen zijn", vertelt Post. "Ook al zien wij er misschien geen kunst in."
Sommige andere prehistorische tattoos zijn wel duidelijk kunstzinnig. Zoals die van de Pazyryk, een paardrijdend volk dat in de zesde tot derde eeuw voor Christus rondtrok in Zuid-Siberië. Begin 2025 brachten onderzoekers de tatoeages van een vrouwelijke Pazyryk-ijsmummie in kaart.

OUDERS TATOEËERDEN SOMS INITIALEN OP DE HUID VAN HUN KINDEREN

IMKE SMEETS

AAN HET WOORD

‘Vuurstenen naalden blijken perfect voor het aanbrengen van schaduwen’

Tatoeagekunstenaar Damy van der Waal zet in zijn studio in Boskoop *handpoked* tattoos. Ook historische en prehistorische, die zijn gebaseerd op echte vondsten op bijvoorbeeld (ijs)mummies. Op verzoek gebruikt hij zelfgemaakte naalden van bot of obsidiaan (vulkanisch glas). Natuurlijk wel met moderne hygiëne.

Hoe leer je zoiets?
“Ik doe altijd diepgaand onderzoek naar de tatoeages. De praktische kant heb ik mezelf geleerd door veel te experimenteren. Ja, ook op mijn eigen huid. Soms ontdek je dan iets nieuws.”

Zoals?
“Vuurstenen naalden blijken bijvoorbeeld perfect voor het aanbrengen van schaduwen, maar wil je een scherpe lijn, dan gebruik je een benen naald (zie foto hierboven – red.). Dat zullen mensen vroeger ook hebben geweten.”

Waarom laten mensen bij jou tatoeages zetten?
“We zijn de verbinding met het verleden een beetje kwijtgeraakt. Mensen komen naar mij omdat ze daarnaar zoeken. Sommigen willen de intense, intieme ervaring die hoort bij een handpoked tatoeage. Er zit geen machine tussen. Daardoor denk ik dat de prehistorische tatoeëerder ook iemand was die werd vertrouwd of een zekere status had. Het was niet zomaar de eerste de beste persoon in een hutje.”

Prachtige tijgers, herten en een griffioen wikkelen zich om haar armen. Vermoedelijk stonden de illustraties voor de stam, of voor de sociale status van de vrouw.
Bij veel andere niet-Westerse culturen worden tattoos daar namelijk ook voor gebruikt. In Polynesië vertellen geometrische tatoeages verhalen over de afkomst en daden van de drager. Maar ook hier geeft Post een waarschuwing af: “Je kunt de Pazyryk niet zomaar vergelijken met een cultuur uit een heel andere tijd en plaats.”
Wat er omging in prehistorische mensen toen ze onder de naald gingen? Het blijft gissen.

Microscopische krassen

Ook al was het gebruik nog zo wijdverspreid, archeologen vinden maar weinig prehistorische tatoeages terug. Huid en inkt blijven namelijk slecht bewaard. Als je geluk hebt, vind je tattoonaalden van vuursteen, bot, gewei, slagtand, of - later - van brons en ijzer. “Misschien zijn er meer gevonden dan we denken”, zegt Post. “Er liggen veel willekeurige naalden in depots die misschien voor tatoeages werden gebruikt, zonder dat we dat wisten.” Je moet namelijk weten waar je op moet letten.
Als je een normale naald onder een microscoop bekijkt, zie je minuscule krasjes over de hele lengte. Maar een tatoeagenaald heeft alleen gebruikssporen bij de punt. Post doet hier op dit moment onderzoek naar. “Ik vrees alleen dat veel bewijs al is uitgewist. De sporen zijn zo fijn, dat ze vaak al worden weggeschuurd door het papieren kaartje dat de archeoloog in het zakje bij de naald doet.”
Lange tijd haalde de wetenschap haar neus op voor tatoeages. Hierbij spelen de al genoemde misvattingen een grote rol. “Alleen mensen aan de randen van de samenleving zouden ze dragen”, zegt Post. “Academici vonden ze daarom niet belangrijk genoeg om te bestuderen.” En wat je niet bestudeert, zie je niet.

SOUTH TYROL MUSEUM OF ARCHAEOLOGY/M. SAMADELLI/EURAC/G. STASCHITZ

▼ IJsmummie Ötzi, 5300 jaar, heeft de oudste tatoeages ter wereld. Het zouden versieringen kunnen zijn, maar ze lijken niet op de patronen waarmee Ötzi’s cultuur bijvoorbeeld aardewerk versierde. Wat betekenden ze dan?

Open en bloot

In de negentiende eeuw versterkten antropologen het slechte imago van tattoos nog meer. Ook zij beschreven alleen tatoeages bij gevangenen en niet-Westerse mensen. Wat de antropologen niet meenamen, was de golf aan huidversieringen onder de Engelse adel. Een heuse *craze*, een rage, noemde een tijdschrift het in 1898. Kroonprins Edward had er eentje (een pelgrimstatoeage), en ook zijn zoons (allebei een Japanse draak).
Ook in de twintigste eeuw klopten prominente figuren regelmatig aan bij tatoeëerders. Bijvoorbeeld Winston Churchill, Jozef Stalin en tsaar Nicolaas II. Tegelijkertijd nam de populariteit toe onder het gewone volk. Dit was te danken aan de uitvinding van de elektrische tatoeage-pen in 1891, die het zetten sneller en goedkoper maakte. Toch zou het nog tot de jaren zeventig duren voordat mensen tattoos open en bloot lieten zien - toen nog vooral als verzet tegen heersende normen. Maar juist dat inspireerde anderen om zich ook te laten tatoeëren, totdat arm en rijk, man en vrouw, jong en oud ze openlijk droeg. De huidversieringen zijn inmiddels een alledaags gezicht. De wetenschap kan daardoor niet meer om ze heen. De afgelopen tien jaar kwam het onderzoek naar historische tatoeages - voorzichtig - op gang. In plaats van met een vergrootglas te moeten zoeken in de Europese geschiedenis, stuiten onderzoekers nu op een onverwachte rijkdom aan tatoeages. Toch gaat het onderzoek nog langzaam, het stigma is er nog. Maar, vraagt Post: “Waarom zou je andere aspecten van cultuur wel bestuderen, en tatoeages niet?” ■

‘IK VREES DAT VEEL BEWIJS VAN PREHISTORISCHE TATOEAGES AL IS UITGEWIST’

THE HERMITAGE MUSEUM

▲ Op dit stuk huid uit de vijfde eeuw v.Chr. staan de typische dierentatoeages van de Pazyryk, een stam die op paarden door Siberië trok. De Pazyryk waren vaardige tatoeëerders.

IMKE SMEETS
is wetenschapshistoricus en -journalist.

Geraadpleegde bronnen: Aaron Deter-Wolf e.a.: *The World’s Oldest Tattoos*, Journal of Archeological Science: Reports (2016) | Rindert Jagersma: *Prikschilderen. Tatoeages in de achttiende-eeuwse Nederlandse Republiek*, Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman (2021) | Philippe Della Casa & Constanze Witt (red.): *Tattoos and Body Modifications in Antiquity*, Zurich Studies in Archaeology (2013)